

3. Ступак Ф. Я. Благодійність та суспільна опіка в Україні (кінець XVIII – початок XX століття): Автореф. дис...д. іст. наук: 07.00.01/ ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди». – Переяслав-Хмельницький, 2010. – С. 4-5.
4. Лось В. Корпус церковних джерел з історії Греко-уніатської церкви на Правобережній Україні кінця XVIII – першої половини XIX ст.: класифікація та інформаційні можливості // Бібліотечний вісник. – К. : Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського, 2007. – Вип. 6. – С. 11.
5. Лльченко О. Історія благодійності в Україні: досвід церковного діяча та проповідника Данила Туптала (Димитрія Ростовського) // Історія педагогіки. – Слов'янськ, 2010. – Вип. LIII. – Ч. I. – С. 133-134.
6. Там само. – С. 136-137.
7. Кравченко Е. В. Благотворительная деятельность Православной Церкви в Харьковской епархии (1799-1917 гг.): автореф. дис. ...канд. ист. наук: 07.00.01 / Харьковский национальный университет им. В. Н. Каразина. – Харьков, 2003. – С. 6.
8. Там само. – С. 18.
9. Полієнко Г. О. Благодійництво та доброчинність Православної церкви у Чернігівській єпархії (друга половина XIX – початок XX ст.): автореф. дис. ...канд. іст. наук: 07.00.01 / Чернігівський національний педагогічний університет імені Т. Г. Шевченка. – Чернігів, 2011. – С.3-4.
10. Меша В. Г. Конфессиональный и социальный аспекты развития православной церкви в Украине 1875-1900 гг.: автореф. дис. ...канд. ист. наук: 07.00.01 / Донецкий національний університет. – Донецьк, 2009. – С. 41.
11. Тимочко І. Б. Історіографія просвітницько-громадської діяльності православних братств Волині (друга половина XIX – початок XX ст.) у працях сучасних вітчизняних дослідників : [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/Portal/soc_gum/pspo/2010_30_1/Timochko.pdf.

ББК ТЗ(4УКР)624.5,01

Ковальська Л. А.

СУЧАСНІ ДОКУМЕНТАЛЬНІ ФІЛЬМИ З ІСТОРІЇ РУХУ ОПОРУ В РОКИ ВІЙНИ ЯК ЗОБРАЖАЛЬНИЙ ТИП ІСТОРИЧНОГО ДЖЕРЕЛА

Розглядаються сучасні документальні фільми як зображальний тип історичного джерела з історії діяльності радянського Руху Опору в роки Великої Вітчизняної війни. Встановлена інформативність, сюжетність стрічок, робота авторських колективів. Запропоновані методи наукової критики документалістики як історичного джерела.

Специфічною формою зображувальних джерел з історії радянського Руху Опору в роки Великої Вітчизняної війни є фіксація навколишньої дійсності за допомогою фізико-хімічних засобів – кіно- та відеодокументів, які зберігають цінну історичну інформацію про події політичного, економічного та культурного життя народу. Як історичне джерело, кінофотовідеодокументи розкривають історичні події та факти зазначеного періоду у вигляді статичних або динамічних зорових образів.

Проблемам джерелознавчого дослідження візуально-динамічного виду джерел приділяли увагу такі науковці, як І. Н. Данилевський, В. В. Кабанов, О. М. Медушевська, М. Ф. Румянцева, В. М. Довгопол, М. А. Литвиненко, Р. Д. Лях та інші [1-2]. Спеціальне джерелознавче дослідження такого типу джерел як документальні фільми з історії партизансько-підпільної боротьби років війни істориками не проводилося. Мета статті полягає у висвітленні інформативності, виробленні методики аналізу й систематизації документальних фільмів як історичного джерела.

Радянській теледокументалістиці характерне звернення до найбільш ходових прийомів, штампів, ідеологічних кліше, в яких не відчувається повне розкриття особистості, а залишається цілісний сюжет. Іноді характер подання інформації здатний створити дискомфорт конкретних і гострих ситуацій: нівелювання протиріч, надуманість зображених обставин, невиправдана стилізація під «життя як воно є», які викликають питання про ступінь достовірності. Адже головною умовою повноцінного телепродукту має бути взаємна довіра ведучого, героя та глядача. У сучасних умовах ситуація формування й виготовлення теледокументальних передач змінилася через більшу доступність до всіх типів джерел інформації, що й зумовило їх різноплановість та існування різних поглядів на історичну подію та її подання глядачеві.

Нові документальні телевізійні жанри, які з'являються на екрані, головним об'єктом в кадрі розглядають людину. Документальне кіно створює виразні образи, розробляє гострі конфлікти, висвітлює соціальні проблеми, рідко вдається до вигадки чи фантазії, у більшості випадків – звертається до подій і людської долі. Фільми цього жанру, якщо вони не репортажні, частіше за все реставрують факт або розповідають про минулі часи. У документальну площину стрічки непомітно, ненав'язливо вплітаються ігрові прийоми. Включення суто ігрових та художніх елементів – це передусім засіб підсилити документ, який емоційніше впливає на сюжет та створює реальний образ.

Взаємодія ігрового й документального в телетворчості – це «суміжні сфери» на стику факту, документа й художньої образності. Авторам такої телепродукції не треба забувати, що вони мають справу з конкретною особистістю, і те, що говорить чи робить герой на екрані – конкретна діяльність. Документалістиці притаманні жанри психологічного фільму-портрета: портрет-драма, портрет-доля, фільм-дискусія, фільм-роздум, фільм-інтерв'ю, фільм-діалог, що набули значної популярності на телеекрані і завжди привертати й привертають увагу глядача. Правильно знайдена ведучим тональність розмови більше запам'ятовується та викликає емоційну реакцію глядача. Пошук нестандартних образних рішень, звернення до ліричних та поетичних жанрів документалістики суттєво збагачує висвітлювані теми.

Фільм-портрет – це ланцюг монологів, що потребують природності, простоти, невимушеності. У таких високо емоційних жанрових формах як документальна драма, документальна поема, драма характерів, драма-ідея, драма-сповідь, біографічна хроніка, поетична біографія, камера завжди зосереджена на крупному плані героя, на його промові. Телевізійний образ – це людина, і коли вона висвітлена неповторним авторським поглядом, то набуває особливої значущості в кадрі.

Документальність кадру виражена насамперед у крупних планах та панорамах. Закадровий авторський текст, шумове озвучення, фонова музика,

пісня несуть смислове й емоційне навантаження. Різноманітний за будовою відеоряд: чергування кольорового з чорно-білим зображенням, урізка ігрових фрагментів, хроніки, фотографій, документів, символічних елементів, інтерв'ю героя створюють ефект присутності й достовірності. Відтворена гармонія документального фільму з різних фактурних прошарків і виражальних засобів (монтаж, звук, слово, зображення, антураж, символ, деталь) працює на досягнення лише одного ефекту – створення рельєфного образу людини та народження нових образів реальної сучасності.

Прийом зйомки «документальний детектив» застосовує силует, розпливчастий фон для підсилення загадковості. Зйомки проводяться на натурі, в різноманітних інтер'єрах, застосовуються елементи хроніки документальних кадрів, надаються фотографії, рідкісні архівні «цілком таємні» документи. Автор використовує можливості прямого контакту з героєм, прагне побачити його у дзеркалі чужих поглядів. Цей композиційний прийом допомагає надати телевізійному образу багатовимірності й багатозначності. Ефективність зорової, звукової, текстової інформації полягає в наявності різних, відмінних поглядів. Одне повідомлення може бути джерелом діаметрально протилежних оцінок та викликати різні реакції у глядача.

Прикладом такого виду роботи є наступні кіновідеопродукти. У Росії за авторства А. Журанкова та режисури А. Денікіна в 2005 р. підготовлено стрічку «Рельсовая война. Сталинов против Сталина» [3]. Рейкова війна – це тактика діяльності партизан для порушення роботи залізничного сполучення супротивника й виведення з ладу поїздів, що перевозили по залізниці живу силу, техніку і матеріальні засоби. Центральний Комітет КП(б) Білорусії в червні 1943 р. прийняв постанову «Про руйнування залізничних комунікацій супротивника методом рейкової війни», в якій було запропоновано план знищення колій одночасним масовим ударом, і тим самим унеможливити швидке відновлення залізничних шляхів сполучення супротивника.

Фільм розповідає про те, що рейкова війна супроводжувалася знищенням поїздів, поривами мостів і руйнуваннями станційних споруд. Партизанські загони, що діяли на окупованій території, широко застосовували елементи рейкової війни, але найбільш значний вплив на хід війни мали дії партизан у наступних операціях: операція «Рейкова війна» – велика операція, проведена радянськими партизанами з 3 серпня по 15 вересня 1943 р. на окупованій території РРФСР (Ленінградській, Смоленській, Калінинській, Орловській області), БРСР і частини УРСР для надання допомоги Радянській Армії в завершенні розгрому німецько-фашистських військ у Курській битві 1943 р. і розвитку загального наступу на білгородсько-харківському напрямку. Тільки в Білорусії залізничний рух був паралізований на 15-30 діб. Ешелони з військами і бойовою технікою, що прямували у бік Орла, Белгорода і Харкова, застрягали в дорозі й нерідко знищувалися партизанами. Як наслідок, перевезення вантажів супротивника скоротилися на 35-40 %. Операція радянських партизан під назвою «Концерт» проводилася з 19 вересня по кінець жовтня 1943 р. й відома як другий етап операції «Рейкова війна». Вона співпала з осіннім наступом Червоної Армії. У ході цієї операції було підірвано десятки тисяч колій, пушено під укіс більше 1000 ешелонів, знищено 72 залізничні мости, вбито 30 тисяч німецьких солдат і офіцерів.

Прикладом документального фільму про видатних діячів партизансько-підпільного руху років війни є фільм про підпілля в роки війни та її яскраво-го героя під назвою «Зоя Космодемьянская. Правда о подвиге», ім'я якої стало символом цілої епохи, підготовлений у 2005 р. російськими публіцистами [4]. Фільм-розслідування ставить сміливу крапку в цій тривалій дискусії щодо правдивості історії діяльності З. Космодем'янської. Уперше на екрані глядачі побачили протоколи допитів з архіву ФСБ і звіт медичної експертизи, яка встановила, що в 1941 р. в селі Петрищеве було страчено Зою. Серед героїв фільму подруга й односельчанка З. Космодем'янської розвідниця-диверсанта К. Мілорадова, свідок страти, та низка військових істориків.

Інформативним та насиченим історичним документом є цикл документальних фільмів «Невидимый фронт. Линия войны» за режисерства А. Котова. Ці фільми підготовлено при сприянні спецслужб Білорусі і Росії у 2007 р. у кількості 182-х серій, п'ять із яких присвячено партизанському й підпільному рухам у роки Великої Вітчизняної війни під назвою «Лінія війни» [5]. У стрічці використано унікальні відомості архівів секретних матеріалів СРСР, що нині зберігаються в Росії. Цикл фільмів охоплює широкий діапазон часу – від терористів і партизан XIX ст. до сучасних антитерористичних формувань. Герої фільму – люди, важлива і небезпечна діяльність яких залишається в тіні – від агентів царської охоранки до розвідників ХХІ ст.

Про найвідомішого партизана Великої Вітчизняної війни, легенду окупованої України й Білорусії білоруськими кінодокументалістами у 2007 р. за режисерства А. Котова знято двосерійний фільм «Партизанский фронт. Ковпак» [6]. У стрічці йдеться про рейди С. Ковпака в тилу ворога, які мали вагому агітаційно-пропагандистську роль у розгортанні партизанського руху проти німців. У фільмі подається значний фактичний матеріал з варіативністю поглядів дослідників та учасників тих подій на історію партизанського руху.

Окремо у фільмі представлено «Карпатський рейд» – стоденний партизанський рейд Сумського партизанського з'єднання, у складі Путивльського партизанського загону, груп білоруських партизанів з території Білорусі в Карпати по території Правобережної України, що була окупована німецькими військами. Партизанські загони С. Ковпака уникали тривалого перебування на певній території. Вони здійснювали постійні тривалі маневри у ворожому тилу, завдаючи несподіваних ударів віддаленим німецьким гарнізоном. Наслідками такої діяльності було те, що Сумське партизанське з'єднання під командуванням С. Ковпака пройшло з боями по німецьких тилах більше 10 тисяч кілометрів й розгромило 17 гарнізонів супротивника в 39 населених пунктах. Вони надовго вивели з ладу залізничний вузол Тернопіль, ускладнивши просування військ під Курськ у розпал Курської битви.

За оцінками партійного керівництва УРСР і Українського штабу партизанського руху, Карпатський рейд виявився «найблискучішим рейдом з усіх, скоєних партизанами України». Пізніше, рейд увійшов в методичні посібники щодо ведення партизанської війни й вивчається військовими істориками всього світу.

Крім наведення фактичного матеріалу, у фільмі представлено і різнопланові думки-свідчення істориків. У дослідженні партизанської війни американський історик У. Лакер називає Карпатський рейд найбільш вражаючою партизанською операцією 1942-1943 рр. За оцінкою історика О. Субтельного

го, рейд не досяг поставленої мети (знищення карпатських нафтових промислів), поніс значні втрати, проте політичний і морально-психологічний ефект був вражаючим. Німецький військовий історик Т. Ріхтер називає Карпатський рейд з'єднання Ковпака найбільш відомим з усіх партизанських рейдів Другої світової. Як відзначає канадський дослідник П. Магоші, сміливий рейд Ковпака у глибоких тилах німецьких військ «підштовхнув» до збройного виступу інші партизанські з'єднання.

Подібним кінопродуктом у цьому напрямку стала робота білоруських кіномитців, які у 2007 році випустили серію документальних фільмів «Партизанський фронт», присвячених видатним ватажкам партизанського руху на території України, Білорусі та Росії [7]. Перший із них – «Партизанський фронт. Нордман Едуард Болеславович» у двох серіях. У фільмі розповідається про білоруського партизана Е. Нордмана, який у перші дні Великої Вітчизняної війни отримав зброю і разом з товаришами В. Хоружою, С. Корніловим, І. Чуклаєм, Г. Карасьовим пішов у партизанський загін В. Коржа. Це був один із перших партизанських загонів у Білорусії. У стрічці показано одну з найуспішніших операцій 1941 р., проведену загonom «Комарова» (Коржа) – розгром поліцейських гарнізонів в селах Червоне Озеро, Осово і Забріддя. Після приєднання партизанської бригади до радянських військ наприкінці березня 1944 р., Е. Нордман з групою розвідників у кількості сімдесяти осіб залишився в тилу ворога для забезпечення стабільного отримання розвідданих. У липні 1944 р. Е. Нордману доручили з групою партизан перерізати шлях відступаючим частинам противника на дорозі Пінськ-Поріччя-Мотоль-Брест, що було успішно виконано.

Наступним став фільм «Партизанський фронт. Корж Василь Захарович», знятий також у 2007 р. та змонтований у двох серіях [8]. Крім висвітлення діяльності видатного керівника білоруських партизан, у стрічці йдеться про події зими 1942 р., коли партизани під командуванням В. Коржа провели санний рейд по тилу німців, розгромивши при цьому десятки фашистських гарнізонів. У фільмі представлено багатий автобіографічний матеріал про складну долю партизан, їх повсякдення та організацію побуту.

Важливий історичний матеріал з історії партизанського руху зібрано у фільмі «ОМСБОН – отдельная мотострелковая бригада особого назначения НКВД» підготовленому білоруськими режисерами – у 2007 р. у чотирьох серіях [9]. Документальна кінострічка висвітлює діяльність Окремої мотострілкової бригади особливого призначення НКВС – радянського військового з'єднання, що входило до складу Четвертого (партизанського) управління НКВС.

У стрічці мова йде про формування бригади, яке розпочалося вже в перші дні Великої Вітчизняної війни на московському стадіоні Динамо. До складу з'єднання входили кращі радянські спортсмени – чемпіони з боксу та легкої атлетики. Особовий склад бригади комплектувався співробітниками НКВС і НКДБ, а також добровольцями-спортсменами Центрального державного інституту фізичної культури, ЦДКА і спортивного товариства «Динамо» та мобілізованими комсомольцями. Згодом вони стали основою диверсійних формувань, закинутих у тил ворога.

Автори розповідають події формування бригади та основні віхи їх діяльності. Після завершення етапу формування до складу мотострілецької бригади входило близько 25 тисяч осіб, з них дві тисячі іноземців – німці,

австрійці, іспанці, американці, китайці, в'єтнамці, поляки, чехи, болгари і румуни, які були політичними іммігрантами і мешкали в СРСР. Утворене з'єднання знаходилося у безпосередньому підпорядкуванні Л. Берії. Перед бригадою були поставлені наступні завдання: проведення розвідувальних операцій проти Німеччини та її сателітів, організація партизанської війни, створення агентурної мережі на територіях, що перебувають під німецькою окупацією, керівництво спеціальними радіоіграми з німецькою розвідкою з метою дезінформації супротивника.

Під час битви за Москву ОМСБОП у складі 2-ї мотострілецької дивізії військ НКВС особливого призначення виступала на передовій, але і в цей період в її складі формувалися бойові групи, призначені для перекидання у ворожий тил. Взимку 1941-1942 рр. мобільні загони ОМСБОП провели багато зухвалих рейдів і нальотів в тилу німців. З 1942 р. основним завданням бригади стала підготовка загонів для діяльності в тилу супротивника. Уже на початку осені 1942 р. у тил ворога було закинуто 58 таких загонів. Як правило, вони перетворювалися потім у великі партизанські загони. За час війни було сформовано 212 загонів і груп загальною чисельністю 7 316 осіб.

У 2007 р. у Росії було підготовлено документальний фільм «Секретные истории. Война. Недетские игры» [10]. У стрічці мова йде про маловідомі факти історії Великої Вітчизняної війни – використання дітей для потреб війни. Документи свідчать про те, що дитячі руки знешкодили тисячі снарядів, авіабомб, піхотних і протитанкових мін. Потрібен був лише результат. Ця смертельна гра повторювалася багато разів на розмінуванні територій, де проходили бої. Скільки хлопців-підлітків загинуло на таких роботах, скільки вони врятували життя на сьогодні вже встановити не вдається.

Багатим фактичним матеріалом наповнене журналістське розслідування «Искатели. Молодая гвардия. По следу предателя» російських публіцистів О. Данилевського і О. Шипуліна та режисерства І. Акопяна, виготовлене в 2008 р. [11]. Цикл історичних сюжетів відзначається великою кількістю домислів та суб'єктивного аналізу фактів. Документальна стрічка розповідає про події січня 1943 р. в окупованому німцями містечку Краснодарі. Зокрема, про арешт і страту учасників підпільної організації «Молода гвардія». Після звільнення Краснодона за фактом розгрому молодіжного підпілля було проведено розслідування, яке встановило, що причиною провалу організації стала зрада одного з її членів. У відомому романі О. Фадеєва «Молода гвардія» більшість героїв представлені під своїми справжніми іменами, а зрадник зашифрований під іменем Є. Стаховича. Але, як вважали молодогвардійці, що залишилися в живих, прототипом цієї людини став їх загиблий товариш – В. Третьякевич. Автори стрічки «Искатели» доводять, що В. Третьякевич не був зрадником, а провал організації відбувся через те, що молодість молодогвардійців не давала можливості зрозуміти, що вони «грають зі смертю».

П'ять фільмів, які розповідають про долі командирів партизанських загонів, Героїв Радянського Союзу – К. Заслонова, М. Шмирьова, К. Орловського, В. Коржа і П. Машерова, представлені у білоруській багатосерійній роботі «Они сражались за Родину... Пять фильмов о героях» 2009 р. [12]. Це новаторська робота, проведена авторським колективом каналу ОНТ на чолі з керівником Г. Киселем, у створенні документальної кіноісторії Великої Вітчизняної війни. Документальні фільми серіалу ставлять у центрі

конкретну людину, її життя, успіхи і невдачі. В основному це кульмінаційні, найтрагічніші хвилини життя, досліджені авторами стрічки, де кожен факт біографії підтверджується архівними документами. До переваг серіалу можна віднести багато використаної кінохроніки, у тому числі знятої німецькими військовими операторами, значну частину документальних кадрів глядач бачить уперше. Автори провели вагомую роботу з пошуку живих свідків подій воєнних років. Різні за характером спогадів, вони показують трагізм і героїзм подій Великої Вітчизняної війни.

До 65 річниці завершення Великої Вітчизняної війни, білоруський телеканал ОНТ у 2010 р. за режисерства В. Орлова підготував документальний фільм «Партизанская война в Белорусской ССР» [13]. У фільмі висвітлюється також і діяльність партизанських загонів на території України. Ведучий О. Суцковер розповідає про співпрацю партизанських загонів двох сусідніх держав. Згідно документальних даних, на першу половину вересня 1941 р. на території Української РСР, крім 14 партизанських загонів, додатково були організовані ще 18. Основний акцент у своїй діяльності ці партизанські загони НКДБ-НКВС робили на знищення живої сили і техніки ворога. Окремі загони діяли в контакті з частинами Червоної Армії.

Як свідчать документи, активність цих партизанських загонів швидко знизилася. У доповідній записці НКВС УРСР про результати розвідуально-диверсійної діяльності в тилу супротивника, надісланій до НКВС СРСР, зазначалося, що при організації партизанських загонів допущені помилки. Більшість загонів повністю формувалися із співробітників НКВС і міліції, без залучення місцевих жителів. Для виконання завдання залишатися на окупованій території вони не були забезпечені матеріально, не встановлено зв'язок з підпільним партійно-радянським активом. Враховуючи такі прорахунки вищого керівництва в організації забезпечення всім необхідним партизанських загонів, вони не змогли розгорнути партизанський рух. У цьому виявилися значні прорахунки радянського керівництва в організації партизансько-підпільної діяльності напередодні війни і недооцінка тилової діяльності в умовах війни.

Партизансько-підпільний рух охопив усю окуповану німцями територію СРСР, і прикладом цього є фільм режисера Д. Мастерова «Звенящая тишина», виготовлений у Росії у 2010 р. [14]. У другій половині 1942 р. стала широко застосовуватися така форма діяльності партизан, як рейди для розгортання всенародної боротьби на окупованій території та проведення великих операцій з метою порушення роботи ворожого тилу. Для карельських партизан рейди стали основним способом бойових дій. Базуючись на окупованій території недалеко від лінії фронту, вони здійснювали переходи в тил супротивника для виконання бойових завдань.

Значну увагу партизансько-підпільній діяльності в роки війни приділили білоруські режисери, серед робіт яких увагу привертає цикл фільмів «Партизаны против Вермахта» 2010 р. у восьми серіях [15]. Автори наголошують, що віддаляються від нас події Великої Вітчизняної війни, менше залишається їх очевидців. Тому основне завдання сучасних авторів-дослідників – зібрати свідчення учасників та очевидців тих подій. Актуальним напрямом дослідження історії сьогодні є роль у перемозі над ворогом звичайних людей. Якраз про життя на окупованій території, партизанську

діяльність і боротьбу в тилу ворога розповідає цикл документальних фільмів. Провідною лінією фільму першого стала думка, що все могло бути інакше. На середину 1930 рр. у Радянському Союзі різко змінюється військова доктрина і з'являється гасло: «Ми будемо бити ворога на його території!». Спішно згортаються всі розробки зі створення потужної оборонної системи. Ліквідується створена в умовах найсуворішої таємності мережа по підготовці партизанських кадрів і ведення диверсійної боротьби в тилу ворога. Розгортається чистка військових кадрів і всіх, хто причетний до підпільних диверсійних шкіл. Одночасно зникло з обороту поняття «радянський диверсант». Уціліли лише ті, хто воювали в Іспанії – С. Ваупшасов, М. Прокіпук, І. Старінов, К. Орловський, В. Корж. Саме їм і судилося очолити перші партизанські загони, які з червня 1941 року були найбільш дієвими та боєздатними.

Другий фільм циклу присвячений подіям окупації. Розповідається, що у серпні 1941 р. війна набирає обертів. Червона Армія проти натиску ворога діє неорганізовано, чинить непрямий опір і продовжує відступати. Німці просунулися вглиб радянської території майже на 600 кілометрів, «встановлюється новий німецький порядок». Серед тих, хто знаходився на окупованій території, одне прагнення – вижити, не потрапити під кулі, здобути продукти для сім'ї. У лісах діють окремі партизанські загони. Вони розрізнені і малочисельні, гостро відчувається нестача продовольчих товарів, медикаментів, засобів зв'язку, зброї, але продовжують свою тилу діяльність.

Події війни до кінця 1941 р. висвітлює фільм третій «Важка зима». Червона Армія, несучи важкі втрати, відступає, але до жовтня 1941 р. темп наступу німецьких військ помітно знизився (замість 20-30 км, лише 3-5 км). Але, німецьке командування ще сподівається реалізувати план «Барбаросса».

У жителів окупованих територій одне прагнення: вижити будь-якою ціною. Хтось добровільно йде працювати до німців, хтось ховається в підпіллі, хтось йде в ліс. До середини осені 1941 р. лише на території Білорусії діяло близько 60 самостійно створених нечисельних партизанських загонів (25-40 осіб), які поділялися на дві-три бойові групи, озброєні в основному стрілецькою зброєю, підбіраною на місцях боїв або захопленою у супротивника. Ефективність діяльності таких загонів безпосередньо залежала від рівня керівництва, від особистих якостей командира.

Партизанський рух на той час ще не набув масового характеру, а з настанням холодів його активність знижується. Німці, розуміючи, яка загроза йде від партизанів, намагаються знищити їх. Найбільш дієвими стали добре навчені «ягдкоманди» («мисливські», або «винищувальні команди») – мисливці за людьми. Застосовуючи партизанську тактику ближнього бою, вони завдавали досить відчутних ударів по партизанських формуваннях.

Нову хвилю діяльності партизанських загонів навесні 1942 р. розповідає четвертий фільм «Суражские ворота». Партизанський рух набирає потужного організованого характеру після припинення наступу німців під Москвою. Ставка Головного воєннокомандувача робить радикальні кроки з надання допомоги партизанським формуванням. Цьому сприяють так звані «Вітебські ворота» – 40 кілометровий розрив на лінії фронту на стіку фашистських армій «Північ» і «Центр». Через цей коридор у тил ворога відправляють організаторські і диверсійні групи, зброю, боєприпаси, медикаменти, засоби

зв'язку. З окупованих територій у радянський тил перевозять жінок, людей похилого віку, дітей. Виснажені війною партизани переходять через лінію фронту на відпочинок і передислокацію своїх загонів.

Кульмінацією в діяльності партизанських формувань стає наступний період війни, який представлено у п'ятому фільмі «Протистояння». Зокрема, мова йде про те, що до літа 1942 р. у південній частині СРСР німецькі війська домоглися значних успіхів – окуповано Севастополь, Керч, Ростов-на-Дону. На окупованих територіях впроваджена жорстка трудову повинність, вилучаються матеріальні цінності і продовольство, здорове населення відправляють на примусові роботи до Німеччини. Окупаційна влада діє методом залякування: створено табори смерті, масові показові страти. Оголошується особливий наказ рейхсфюрера СС – замість слова партизан слід використовувати бандит. Застосовується тактика «випаленої землі».

На окупованій німцями території партизанський рух набув єдиного характеру. Навесні 1942 р. створено орган централізованого керівництва – Центральний штаб партизанського руху. Розуміючи, що партизанський рух вийшов за межі локальних дій, Гітлер видає наказ, за яким боротьбу з партизанами слід вважати рівнозначною бойовим діям на фронті. І для їх знищення необхідно застосовувати будь-які засоби.

Подальші події на фронтах з середини 1943 р. зумовлені переходом ініціативи у війні до рук Червоної Армії. У ході загального наступу Червоної Армії звільнені Воронеж, Ростов-на-Дону, Свердловськ. Капітулювала 6 німецька армія під Сталінградом. Наближається вирішальна битва на Курському напрямі.

Щоб стримати просування німецьких військ і техніки на фронт, у Москві прийнято рішення про організацію широкомасштабної партизанської операції. Вона отримала назву «Рейкова війна», якій присвячено шостий фільм. Наказано: знищувати колії на основних магістралях, запасних, допоміжних, деповських шляхах, виводити з ладу запасні колії. Не всі погоджувалися з такою пропозицією. Тим не менш, операція проходила в три етапи, вона відбулася і дала певні результати.

Сьомий фільм «Дніпро-Бузький канал» висвітлює події звільнення території України. Влітку 1943 р. під Курськом радянські війська перейшли в контрнаступ, який переріс у загальний стратегічний наступ від Великих Лук до Чорного моря. Останнім рубежем німецьких військ стала Білорусь. Німецьке командування сконцентрувало тут 70 дивізій і збудувало глибоко-ешелоновану лінію оборони «Фатерлянду» – «Вітчизна». Ця назва означала, що якщо цей рубіж впаде, Червоній Армії відкриється прямий шлях на Прибалтику, Польшу та Східну Прусію.

Наприкінці 1943 р. активні дії партизан не давали німцям спокою. Значні втрати вони несли на транспортних магістралях. Партизани вивели з ладу важливу водну артерію – Дніпровсько-Бузький канал, по якому фашисти відправляли в Німеччину награбоване добро, а зі своєї «Фатерлянди» везли на фронт танки і зброю. Восени 1943 р. німці зробили спробу відкинути партизан від каналу і відновити водний шлях, бої за який точилися півтора місяці. Заключний фільм циклу присвячено звільненню території Білорусі («Звільнення Білорусії»). За своєю інформативністю цикл фільмів «Партизани против Вермахта» пропонує яскраву картину діяльності партизансько-підпільних

формувань на різних етапах війни, зміну поглядів керівництва, становище місцевого населення, і включає різні джерела історичної інформації.

Документальний біографічний фільм-роздум про Сидора Артемовича Ковпака «Его звали ДЕД. Ковпак» підготовлено в Україні в 2011 р., автором сценарію став О. Зотіков, режисером – О. Барбарук-Трипольский, операторами – І. Зотіков, Д. Притченко, звукорежисером і режисером монтажу – А. Цюпко [16]. У фільмі мова йде про початок бойового шляху командира партизанського загону в роки Великої Вітчизняної війни. У липні 1941 р. в Путивлі для боротьби в тилу ворога був сформований партизанський загін. Командиром новоствореного загону Путивльський райком партії затвердив С. Ковпака. Матеріально-технічна база загону була підготовлена до початку війни та закладена в Спадщанському лісі. З перших боїв загоні допоміг бойовий досвід командира загону С. Ковпака, його тактика, мужність і вміння орієнтуватися в найскладнішій ситуації. Наступні події фільму свідчать про зміну стратегії загону. 19 жовтня 1941 р. в Спадщанський ліс прорвалися фашистські танки. Зав'язався бій, в результаті якого партизани захопили три танки. Втративши велику кількість солдатів і бойової техніки, ворог був змушений відступити й повернутися до Путивля. Це стало переломним моментом у бойовій діяльності партизанського загону і налаштувало його учасників на наступну успішну діяльність. Пізніше загін С. Ковпака змінив тактику на рухомі рейди по тилу, одночасно наносячи удари по тилі частинам противника.

Цікаві історичні факти з діяльності білоруського підпілля та ролі німецької розвідки Абвер представлено в фільмі «Подполье против Абвера», російського виробництва 2012 р. [17]. Абвером іменувалися з 1920 по 1944 рр. усі службові інстанції й підрозділи рейхсвера, а пізніше вермахту, призначені для проведення контррозвідки, шпигунства і диверсійних актів. Завданням Абверу були: збір секретної інформації про збройні сили противника, його військово-економічний потенціал; забезпечення таємності військових приготувань Німеччини, раптовості її нападів і сприяння успіху тактики «бліцкригу»; дезорганізація тилу супротивника; боротьба з іноземною агентурою в збройних силах і військово-промисловий комплекс.

Події фільму розкривають картину окупації 28 червня 1941 р. військами Вермахту столиці Білоруської РСР міста Мінська. Новими органами окупаційної влади встановлено комендантську годину, заборонено прослуховування радянських радіоприймачів, організовано табір полонених. У колишній партшколі міста розташувався штаб німецької секретної розвідки Абвер. У місті не було підпільного комітету і професійних розвідників, але жителі самостійно починають організовувати та проводити підпільну боротьбу.

Російський фільм 2012 р. «Война невидимок. Тайны фронтовой разведки» за режисерства О. Шамрасва висвітлює діяльність розвідників у тилу ворога в роки Великої Вітчизняної війни, про яку вперше розповідають самі військові розвідники у невідомих деталях та характеристиках подій [18]. Нелегали і фронтовики, загартовані в боях командири розвідгруп і радисти – герої кінострічки. Уперше беруть участь у фільмі військові розвідники, чие життя завжди приховане від сторонніх очей.

Підсумовуючи, слід відзначити, що документально-публіцистичні жанри кіно і телебачення мають значний інформаційний потенціал для сучасного історика й виступають повноцінним історичним джерелом, яке вимагає

особливого підходу до аналізу його інформативності. З історії Великої Вітчизняної війни підготовлено значну кількість фільмів, зокрема, це стосується партизансько-підпільного руху. Тут можна відзначити перевагу портретного жанру та журналістських розслідувань з історії окремих подій, таких як «Рейкова війна». Фільмотека з історії Великої Вітчизняної війни та партизансько-підпільного рухів значно більша, ніж це представлено в роботі. Проте, вказані фільми документально-публіцистичного характеру дають можливість створити уявлення про сутність проблеми дослідження та значимість цього виду зображальних джерел у історичних розвідках.

Документалісти вдало застосовують можливість поєднання документально-побутового фону з насиченим драматургічним дійством, що точніше підкреслює достовірність картини й виступає історичним джерелом у дослідженні конкретних проблем. За допомогою телевізійних виражальних засобів як документального джерела яскраво відтворюється емоційна атмосфера минулої епохи, національний колорит тощо. Телебачення, поєднуючи документальне з художнім, полярне й протилежне, уможливило виникнення нового судження, оцінки на підставі продемонстрованих історичних джерел. Впроваджуючи новітні цифрові технології у використанні різноманітності виражальних засобів, авторські групи постійно розширюють та урізноманітнюють джерельну основу свого документального пошуку, представляючи її глядачеві через синтез зображення і слова.

РЕЗЮМЕ

Рассматриваются современные документальные фильмы по истории деятельности советского Движения Сопротивления в годы Великой Отечественной войны как визуальный тип исторического источника. Установлена информативность, сюжетность фильмов, работа авторских коллективов. Предложены методы научной критики документалистики.

Ключевые слова: исторический источник, исходный массив, документалистика как источник, Великая Отечественная война, партизанское и подпольное движение.

SUMMARY

The author examines modern documentaries on the history of Soviet Resistance Movement in the years of the Great Patriotic war as a visual type of a historical source; sets the information value and plot of films; suggests methods of scientific criticism of a documentary.

Key words: historical source, the source array, documentary as a source of the Great Patriotic war, the partisan and underground movement.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Источниковедение: Теория. История. Метод. Источники российской истории: Учеб. пособие [Текст] / И. Н. Данилевский, В. В. Кабанов, О. М. Медушевская, М. Ф. Румянцева. – М. : РГГУ, 1998. – 702 с.
2. Джерелознавство історії Української РСР [Текст] / В. М. Довгопол, М. А. Литвиненко, Р. Д. Лях. – К. : Вища школа, 1986. – 238 с.
3. Рельсовая война. Сталинов против Сталина [Электронный ресурс] / Кинофильм / Реж. А. Денікін. – 2005 р. – Режим доступа: <http://voenhronika>.

- ru/publ/vtoraja_mirovaja_vojna_sssr_khronika/relsovaja_vojna_starinov_protiv_stalina_rossija_2005_god/22-1-0-1369
4. Зоя Космодемьянская. Правда о подвиге [Электронный ресурс] / Кинофильм. – 2005 р. – Режим доступа: <http://doc.lms.com.ua/istoriya/928-zoya-kosmode-myanskaaya-pravda-o-podvige.html>
 5. Невидимый фронт. Линия войны: цикл документальных фильмов [Электронный ресурс] / Кинофильм / Реж. А. Котов. – 2007 р. – Режим доступа: <http://www.torrentino.com/torrents/1178738>
 6. Партизанский фронт. Ковпак [Электронный ресурс] / Кинофильм / 2 серии / Реж. А. Котов. – 2007 р. – Режим доступа: http://voenhronika.ru/publ/vtoraja_mirovaja_vojna_sssr_khronika/partizanskij_front_kovpak_belarus_2_serii_2007_god/22-1-0-1630
 7. Партизанский фронт. Нордман Эдуард Болеславович [Электронный ресурс] / Кинофильм / 2 серии / Реж. А. Котов. – 2007 р. – Режим доступа: http://voenhronika.ru/publ/vtoraja_mirovaja_vojna_sssr_khronika/partizanskij_front_nordman_ehduard_boleslavovich_belarus_2_serii_2007_god/22-1-0-1633
 8. Партизанский фронт. Корж Василий Захарович [Электронный ресурс] / Кинофильм / 2 серии / Реж. А. Котов. – 2007 р. – Режим доступа: http://voenhronika.ru/publ/vtoraja_mirovaja_vojna_sssr_khronika/partizanskij_front_korz_h_vasilij_zakharovich_belarus_2_serii_2007_god/22-1-0-1632
 9. ОМСБОН – отдельная мотострелковая бригада особого назначения НКВД [Электронный ресурс] / Кинофильм / 4 серии. – 2007 р. – Режим доступа: http://voenhronika.ru/publ/vtoraja_mirovaja_vojna_sssr_khronika/omsbon_otdelnaja_motostrelkovaja_brigada_osobogo_naznachenija_nkvd_belarus_4_serii_2007_god/22-1-0-1631
 10. Секретные истории. Война. Недетские игры [Электронный ресурс] / Кинофильм. – 2007 р. – Режим доступа: http://voenhronika.ru/publ/vtoraja_mirovaja_vojna_sssr_khronika/sekretnye_istorii_vojna_nedetskie_igry_rossija_2007_god/22-1-0-1238
 11. Искатели. Молодая гвардия. По следу предателя [Электронный ресурс] / Кинофильм / Реж. И. Акопян. – 2008 р. – Режим доступа: <http://www.youtube.com/watch?v=v03aTQekdj4>
 12. Они сражались за Родину... Пять фильмов о героях [Электронный ресурс] / Кинофильм / Авт. Г. Кисили. – 2009 р. – Режим доступа: http://voenhronika.ru/publ/vtoraja_mirovaja_vojna_sssr_khronika/oni_srazhalis_za_rodinu_5_lmov_o_gerojakh_belarus_5_serij_2009_god/22-1-0-1556
 13. Партизанская война в Белорусской ССР [Электронный ресурс] / Кинофильм / Реж. В. Орлов. – 2010 р. – Режим доступа: http://voenhronika.ru/publ/vtoraja_mirovaja_vojna_sssr_khronika/partizanskaja_vojna_v_belorusskoj_ssr/22-1-0-758
 14. Звнящая тишина [Электронный ресурс] / Кинофильм / Реж. Д. Мас-теров. – 2010 р. – Режим доступа: <http://www.torrentino.com/torrents/1044743>
 15. Партизаны против Вермахта [Электронный ресурс] / Кинофильм / 8 серий. – 2010 р. – Режим доступа: http://voenhronika.ru/publ/vtoraja_mirovaja_vojna_sssr_khronika/partizany_protiv_vermakhta_belorusija_2010_god/22-1-0-180

16. Его звали ДЕД. Ковпак [Електронний ресурс] / Кінофільм / Реж. О. Барбарук-Трипольский. – 2011 р. – Режим доступу: http://voenhronika.ru/publ/vtoraja_mirovaja_vojna_rossr_khronika/ego_zvali_ded_kovpak_ukraina_2011_god/22-1-0-1567
17. Подполье против Абвера [Електронний ресурс] / Кінофільм . – 2012 р. – Режим доступу: http://voenhronika.ru/publ/vtoraja_mirovaja_vojna_rossr_khronika/podpole_protiv_abvera_rossija_2012_god/22-1-0-536
18. Война невидимок. Тайны фронтовой разведки [Електронний ресурс] / Кінофільм / Реж. О. Шамраєв. – 2012 р. – Режим доступу: <http://www.torrentino.com/torrents/1044324>

УДК 94 (477.52/.62):070.1 «18/19»

Мірошніченко С. В.

ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНОГО ЕТАПУ ДОСЛІДЖЕНЬ ІСТОРІЇ ПЕРІОДИЧНОГО ДРУКУ СЛОБІДСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ (ХАРКІВСЬКОЇ) ГУБЕРНІЇ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ ст.

Стаття присвячена дослідженню генези питання становлення та розвитку регіонального періодичного друку (на прикладі Слобідсько-Української, а згодом Харківської губернії) ХІХ – початку ХХ століття у працях сучасних українських та закордонних дослідників. Виокремлено основні етапи становлення історіографічних студій з цього питання, подано їх класифікацію за змістовим і територіальним принципами, виявлено специфічні особливості та спільні риси, характерні для праць сучасного етапу досліджень історії періодичного друку в порівнянні з попередніми етапами дослідження історії місцевої преси, а також запропоновано рекомендації щодо перспективних напрямів подальшого вивчення основного кола питань з цієї проблематики.

Постановка проблеми. Історія формування загальнодержавної системи періодичної преси Російської імперії висвітлена досить детально, однак процес зародження та розвитку місцевої («провінційної») преси залишається маловідомим пластом історії й досі.

Журналістика кінця ХІХ – початку ХХ століття функціонувала в умовах становлення інформаційного ринку, конкурентної боротьби за читача. Досвід друку тих років актуальний та повчальний для сучасної журналістики. Дореволюційний період розвитку преси різних регіонів привертає сьогодні все більшу увагу дослідників, однак періодичний друк Слобідсько-Української, а згодом Харківської губернії ХІХ (особливо другої частини) – початку ХХ століття не зазнавав комплексного вивчення.

Науковий інтерес до періодичного друку Харківської губернії викликаний і тим, що процес становлення місцевої преси мав одночасно і загальнодержавне значення: перше в підросійській Україні періодичне видання було започатковане саме в Харкові.

Процес дослідження періодичного друку як системи, у всій різноманітності її зв'язків і відношень, ускладнений рядом обставин. Існує традиція вивчення окремих, найпрогресивніших, великих і впливових видань для визначення їх напрямів, місця в системі суспільних поглядів певного регіону,